

ביקורת אידאולוגית בחליפה צבאית-אקדמית (תגובה לקובי מיכאל)

אורי בן-אליעזר

אפשר שהייתי מתעלם מביקורתו של מיכאל, לא מכיוון שאני מתנגד לביקורת, אלא דווקא מכיוון שאני בעדה: בעד ביקורת בונה, המתמודדת עם תזות קיימות ומציעה חלופות. ואולם, לא התרשמתי שביקורת זו עומדת בכלל הפשוט והחיוני הזה בהיותה ביקורת אידאולוגית ופוליטית, לא אקדמית ולא עניינית. בסופו של דבר החלטתי בכל זאת להגיב, מכיוון שמתוך הביקורת עולות כמה בעיות מהותיות שמן הראוי להתריע עליהן. בעיה ראשונה קשורה באי-הבנה בסיסית בשאלה מהי עבודה אקדמית. בעיה שנייה קשורה בסכנה לחופש האקדמי ובאופן שבו נעשה ניסיון לפגוע בו באצטלה אובייקטיבית או מדעית כביכול. בעיה שלישית קשורה בתופעה סוציולוגית חדשה, בעייתית מבחינה דמוקרטית, המתגלה עם חדירתה ההדרגתית של התפיסה הצבאית (ושל נשאיה) לאקדמיה.

אתחיל מן הבעיה הראשונה: ביקורתו של מיכאל חושפת חוסר היכרות עם ההתפתחויות שאירעו באקדמיה ב־30 השנים האחרונות. התפתחויות אלו נוצרו בשעתן מתוך ביקורת על המדע הפוזיטיביסטי, על הנחת היסוד שלו כאילו קיימת אמת אחת שניתן להגיע אליה באמצעות מחקר ועל יומרתו למחקר המבוסס על חקר של עובדות אובייקטיביות כביכול. הביקורת האפיסטמולוגית הזאת (המכונה לעתים "פוסט־מודרנית") הביאה גם לפיתוחן של גישות, המניחות כי אין מציאות זולת האופן שבו מגדירים אותה המשתתפים. אם כך, יש להעמיד במרכז החקירה לא את המציאות עצמה, אלא את הפרשנות לה. אותה פרשנות התמסדה והפכה "לאמת" שבני אדם פועלים על־פיה. המבקר, כפי הנראה, נשאר פוזיטיביסט. אין הוא כמובן היחיד, ואין בכך כל פגם. הבעיה מתחילה אם אינך יודע, או חמור עוד יותר – אם אינך מקבל כלל את האפשרות, כי קיימות גם תפיסות אחרות במחקר שיש לכבדן אף בלי לאמצן... אומר בקצרה כי הספר מציג תפיסה תרבותית חדשה, שנוצרה בישראל ומראה כיצד היא השפיעה על המציאות. האם היא נכונה? היא לבטח תקפה בעיני האוחזים בה ולבטח משפיעה

* פרופ' אורי בן-אליעזר, סוציולוג פוליטי, ראש החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת חיפה.

דואר אלקטרוני: uriben@soc.haifa.ac.il

על התנהגותם. במילים אחרות, היא "אמתית" בתוצאותיה, ובוזה חשיבותה המחקרית הפרשנויות הן העובדות.

לפי הגישות הללו, שמקס ובר כבר צידד בהן, בגישתו הערכית של הכותב לא ניתן שאין פגם, אלא הצגתה היא אף הכרה. משום שהמבקר אינו מבין זאת, הוא מתאונן "לחשוף" את הנחות היסוד האידאולוגיות שלי או את תפיסתי הפוליטית. הכל שהשחית את זמנו. הרי בעמוד הראשון של הספר אני מצטט מדברי מרטין בובר על כך "שאנו" נוקטים את "דרך הטכסיס" עם הערבים ולא את "דרך האמת". אם כך, לייחס לי כסוות אידאולוגית ומניפולציה אידאולוגית פירושו להתעלם ממה שאני מציג בצורה ברורה כל כך כבר בעמוד הראשון של ספרי.

יתר על כן, הכשל של המבקר חמור יותר מאי־הבנה. הנחות היסוד הערכיות שלי, המוצגות בתחילה, הן פתיה למחקר מקיף ומעמיק הפרוס על פני 528 עמודים ומציג יותר מ־50 עמודי הערות ו־1029 הפניות ומראי מקום, המבססים את התזה שאני מעלה. מובן שניתן לבקר את התזה, אך המחבר אינו מציג אותה כלל. אם כך, אציג אותה עכשיו בשתי שורות: הספר מציג את הטענה שמלחמותיה של ישראל השתנו. הן אינן עוד מלחמות קונבנציונליות, אלא "מלחמות חדשות". יתר על כן, את השינוי שחל באופיין של המלחמות הללו ניתן להבין גם (ואני חוזר, לא "רק", אלא "גם") מתוך שינויים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים שהתחוללו בחברה הישראלית. הכשל של המבקר מתגלה כשהוא מגנה אותי על כך שחקרתי צד אחד בלבד בסכסוך והתעלמתי מן הפלסטינים. כך הוא מתעלם מחירותו של הכותב לבחור לו את שדה מחקרו, ואגב כך – גם מאופיו החלקי והמוגבל של כל מחקר חברתי. הדבר חמור עוד יותר, מכיוון שכתבתי גם בתחילת הספר וגם בסיומו שאין אני עוסק בפלסטינים מתוך בחירה ואינני מומחה להם. הנה ציטוט מדברי: "גם בנושאים שהספר עוסק בהם, אין הוא מתיימר לספק אלא תשובות חלקיות בלבד, מכיוון שהוא מתרכז בהבנת החברה הישראלית והמדיניות הישראלית בלבד, מבלי שהצד הפלסטיני... בא בו לידי ביטוי מעמיק ומקיף... אם בכל זאת יחוש הקורא כי העמדת ישראל במרכז לוקה בכך שאינה מתחשבת די הצורך בצד האחר בסכסוך, הרי שעליו להביא בחשבון כי מחקר סוציולוגי אמור להציג תזה בלבד. זו מלכתחילה מצטמצמת לחקירה חלקית של המציאות... אם יהיו כאלה שיערערו עליה ויציגו לה תזה חלופית או משלימה, חקר המציאות אך יצא נשכר" (עמ' 47).

לקורא המתעניין אספר כי בסופו של דבר אני מגיע למסקנה כי ישראל עלתה על דרך שאינה משקפת את שני קצותיה של החברה הישראלית (מה שאני מכנה, "חברה אזרחית" מזה ו"חברה צבאנית־דתית" מזה). אני גם תוהה אם דרך האמצע הזאת מספיקה לשלום (וכידוע, עד עתה היא לא הספיקה), אך המבקר מצפה ממני שאהיה "שר ההיסטוריה" ואכריע מי צודק ומי אינו צודק מבחינה מוסרית בסכסוך לאומי. זאת ועוד, הוא "דורש" ממני שאאמץ את השקפתו בעניין זה. אף על פי כן, אינני עוסק בשאלות הללו, ואין לי כלי מחקר להשיב עליהן. אני תוהה אילו כלים יש למבקר (למעט השקפה אידאולוגית) כדי להכריע בשאלות הללו, אך שאלה זו חורגת מענייני.

אעבור לו
את מאמציה
פטריטי. מי
כנרטיב היש
הישראלי. זו
ספר מחקר
הנה בעמ' 5
מוציגים בספ
ספק אם ניו
אמין יותר
לא פעם בו
השנים של
אלה פעולו
מבחינה זו
המלחמה,
שנים". יש
הפלסטיני.
קמפ דיווי
בראשם,
אידאולוג
מה ל
דוגמה בו
העובדה
לאי־ביטו
היה המח
וכאילו
אני מסח
ש־29
של 504
לחיסול
ההצבע
ליצחק
הפלסטי
בישרא
האמנה
שירות

אעבור לבעיה השנייה. מה הסכנה בביקורת מסוג זה? הביקורת של מיכאל מזכירה לי את מאמצייה של תנועה ששמה "זו ארצנו" להכתיב, בין השאר לאקדמיה, "אני מאמין" פטריוטי. מעשה זה אמנם משקף את דעתם של חברי התנועה, אך הם מציגים זאת כנרטיב הישראלי הנכון והצודק, כאמת האחת והיחידה שזכותה להתקיים בעולם הידע הישראלי. ואכן, אני רואה בחומרה רבה את האשמתו המדירה של המבקר, שספרי אינו ספר מחקר אלא ביטוי לאידאולוגיה שכל מטרתה היא להצדיק את הנרטיב הפלסטיני. הנה בעמ' 45 אני כותב: "מתוך דברים אלה מתחייבת הערה ביחס לפלסטינים. אלה אינם מוצגים בספר זה כ'שה לעולה', כקרבנות של סכסוך ישראלי פנימי על ריבונות וזהות... ספק אם ניתן לראות בהם אך ורק נתינים פסיביים של כיבוש דרקוני. דומה כי תיאור אמין יותר של המציאות הוא של תנועה לאומית השואפת להשתחרר מכיבוש והנאבקות, לא פעם בכל האמצעים העומדים לרשותה, להגשמת חירותה ועצמאותה. במהלך המש השנים של האינתיפאדה, וגם בעת האלימות ההדדית שנמשכה לאחר מכן, כללו אמצעים אלה פעולות טרור בכל רחבי ישראל, שהביאו למותם של אזרחים רבים חפים מפשע. מבחינה זו אין להמעיט מהתפקיד שהיה לחלק מהמנהיגים הפלסטינים בהגברת להבות המלחמה, ואפשר שגם להם היה חלק בכישלון השיחות המדיניות שהתנהלו בכל אותן שנים". ישפוט הקורא אם זה הנרטיב הפלסטיני. הטיעון הזה, שאני אידאולוג של הצד הפלסטיני, מתנפץ שוב ושוב לאורך הספר. בפרק 5, למשל, אני כותב בנוגע להסכמי קמפ דייוויד: "קשה שלא להתרשם מההחמצה הגדולה של הפלסטינים, ושל ערפאת בראשם, שלא השכיל לנצל את השיחות לשם הסכם והסדר עם ישראל." האם כך יתבטא אידאולוג של הפלסטינים?

מה לא יעשה המבקר כדי להפוך אותי לתועמלן של ההשקפה הפלסטינית? הנה דוגמה בנוגע לאמנה הפלסטינית. המבקר טוען כי אני פוטר את עצמי מלבחון את העובדה הבסיסית בדבר צדקת טענתם של בני בגין והרמטכ"ל, משה יעלון, בנוגע לאי-ביטולה הלכה למעשה של האמנה הפלסטינית. במאמץ לא גדול הוא מוסיף: "יכול היה המחבר למצוא את האמנה בנוסחה המקורית." שוב הוא מנסה להכתיב לי מה לחקור, וכאילו לא די בכך הוא מעלים מן הקורא את העובדה הפשוטה כי בכתיבתי על האמנה אני מסתמך במפורש על ספרו של בני מוריס (2003). האם יש למחבר מידע על כך שבי-29 באפריל 1996 לא הצביעה המועצה הלאומית הפלסטינית שהתכנסה בעזה ברוב של 504 נגד 154 ו-214 נמנעים בעד תיקון האמנה הפלסטינית ובעד ביטול סעיפיה שקראו לחיסול ישראל? אדרבה, עליו להוכיח שמוריס המציא התכנסות כזו או בדה את תוצאות ההצבעה. האם האמנה בוטלה? יש על כך חילוקי דעות. במכתב ששלח יאסר ערפאת ליצחק רבין, שבו הוא מכיר בשם אש"ף במדינת ישראל, הוא מגדיר את סעיפי האמנה הפלסטינית הסותרים את תוכן מכתבו כ"בלתי תקפים ובלתי ישימים". לפני הבחירות בישראל בשנת 1996 כונסה המועצה הלאומית הפלסטינית והחליטה לבטל את סעיפי האמנה הסותרים את הסכמי אוסלו. המזרחן מתי שטיינברג, שכיהן כיועץ בכיר לראשי שירות הביטחון בשנים 1996-2003 וגם יעץ לראשי ממשלות שונים בנוגע לסוגיה

הפלסטינית ולאסלאם הפונדמנטליסטי, כותב בספרו (שטיינברג, 2008, עמ' 352): "אין ספק כי החלטת המועצה הלאומית הפלסטינית ה־21 (אפריל 1996) בעניין ביטול סעיפי האמנה הפלסטינית הסותרים את הסכם אוסלו, לא הייתה זוכה לרוב כה גורף (504 תומכים לעומת 54 מתנגדים), אלמלא הטיל ערפאת את כל כובד משקלו למען אישורה." והוא מוסיף (עמ' 353): "מבוי וגמור גם עם העיתונות הפלסטינית, המעצבת את דעת הקהל אך גם משקפת זרמים בתוכו, כי האמנה הפלסטינית בוטלה כעובדה מוגמרת." ועוד כותב המזרחן: "גם האופוזיציה הדתית והחילונית, הקרובה מעצם טבעה לעמדות האמנה, לא הטילה כלל ספק שערפאת התנער מן האמנה הפלסטינית." ואולם, כל זה לא משכנע את המבקר. שמא הוא מנסה להעביר לנו אידאולוגיה בכסות מדעית? אין לי תשובה באשר לאמנה, משום שאין זה תחום התמחותי. השאלה אם בוטלה או לא בוטלה, אולי בוטלה למראית עין בלבד או בוטלה ואחר כך חזרה, אינה רלוונטית כלל לתזה של ספרי. מה שמעניין הוא האופן שבו ישראלים שונים, כמו בני בגין או משה יעלון, מציגים את הסוגיה. אציין בכל זאת ששטיינברג כתב בספרו כי כשטוענים "שאין פרטנר", אולי זה נועד להסתיר את העובדה שאנחנו לא פרטנרים? או הנה נמצא סיוע לטענה המרכזית של ספרי בנוגע לטרבנות הישראלית לשלום, שאינה בהכרח קשורה בכוונותיו או ברצונותיו של הצד השני.

בעיה שלישית היא שהמחבר יוצא מגדרו כאשר הוא חש שצה"ל "שלו" מותקף. יש בעיה בכך שהמחבר מייחס לי התקפה על צה"ל. לי דווקא נראה שאני מנסה להגן על צה"ל, אך לא בזה העניין. מתוך הביקורת עולה תופעה חברתית של ממש, ההולכת ונוצרת לנגד עינינו, של עבודה אקדמית הנכתבת לא פעם בידי קצינים בכירים לשעבר, הממשיכים בקריירה שנייה באקדמיה בתנאים מפליגים שמדינת ישראל מספקת להם או החלו את הקריירה האקדמית השנייה שלהם עוד בהיותם בשירות הצבאי. משסיימו לעלות בסולם הדרגות הצבאי, הם "צונחים" לאקדמיה, מוצאים את משכנם במכללות ובאוניברסיטאות, ועתה הם תובעים "מאתנו" להתייחס בכבוד לצבא, לקצינו, למדינת ישראל ולשליטיה. על תופעה זו עמדו זה כבר חוקרים אחדים בעבודתם (Sheffer & Barak, 2013:60-65). מדוע היא המורה ומסוכנת? אולי בגלל זכויות היתר שמדינת ישראל מספקת לקציניה, במקרה הזה על חשבון חוקרים צעירים שאין להם עבר צבאי מפואר. אפשרות נוספת היא שמסתמנת כאן תופעה של "חבר מביא חבר". ואולם, הדברים המורים הרבה יותר, ראשית, תרבות אקדמית ותרבות צבאית הן הפכא מסתברא. כלום ישכיל הקצין בקריירה השנייה להפנים זאת? שנית, מחקר אקדמי אינו אמור להביא בחשבון שאלות של כבוד וגאווה לאומית, אין הוא אמור לעבור לדום לנוכח התנהגויות של בני אדם (תהיה דרגתם הצבאית אשר תהיה), ובמדינה דמוקרטית אין הפים מביקורת. שלישית, הרעיון שיש למישהו – בזכות עברו הצבאי, שבמקרה שלנו המבקר מעיד עליו בכתיבתו – מונפול על ההגדרה מה היא ישראליות, מה היא מדינת ישראל, מי הם אוהביה ומי הם עוכריה, מי הם מסכניה ומי תורמים לביטחונה, הוא רעיון בעייתי בלשון המעטה.

עד כאן שלוש העו
אלא בקצרה, מכיוון ש
המתבר... באופן הצגו
השלום." האם כך הצגו
בעמוד זה: "במשך שב
עם רבים בישראל ובו
"הוא שינה את דרכו
"האשמת הצבא והפרק
אל-אקצה כדי לאפשרו
היכן היא נאמרה בסנ
בצה"ל, והיא באה לי
המשפט הזה מתייחס
שבהם המטירו טנקי
בלבד) בדרום לבנון.
מה שהמבקר מייחס
ילדים. ובאשר לאינו
הציג הפרקליט הצב
מעל צה"ל ואפשרה
אנשים, כשהמציאות
או התקוממות. את
בין זה לבין הטענה
פחות על ספרי וית

מקורות

- מוריס, ב' (2003).
שטיינברג, מ' (2008)
תל אביב: ידיעו
A theoretical and
ersity Press.

עד כאן שלוש הערות עקרוניות. על כל שאר הדברים שנאמרו בביקורת לא אגיב אלא בקצרה, מכיוון שמדובר בשיבוש בוטה של דבריי, למשל, המבקר כותב: "כך כשל המתבר... באופן הצגתו של מרואן ברגותי כאיש ההנהגה הפלסטינית המתונה ומחנה השלום." האם כך הצגתי את ברגותי? המבקר מפנה את הקורא לעמ' 234, וכך כתבתי בעמוד זה: "במשך שנים הוביל ברגותי את מחנה השלום הפלסטיני וקיים קשרים ענפים עם רבים בישראל ובכללם עם מקבלי ההחלטות, אך הוא שינה את דרכו." אני חוזר: "הוא שינה את דרכו", כך כתבתי. דומה כי לשיאו מגיע המבקר כשהוא מייחס לי "האשמת הצבא והפרקליט הצבאי הראשי בשינוי נוהלי הפתיחה באש במהלך אינתיפאדה אל-אקצה כדי לאפשר הריגת ילדים חפים מפשע." זו כמובן האשמה חמורה ביותר. אך היכן היא נאמרה בספר? בעמוד שהמבקר מסתמך עליו נאמר כי נוצרה תפיסה חדשה בצה"ל, והיא באה לידי ביטוי בנכונות להשתמש באזרחים כדי להשיג מטרות צבאיות. המשפט הזה מתייחס לשני מבצעים של צה"ל בלבנון ("דין וחשבון" ו"ענבי זעם"), שבהם המטירו טנקים ותותחים עשרות אלפי פגזים על הכפרים השיעיים (ועליהם בלבד) בדרום לבנון כדי להבריח את התושבים צפונה לביירות. המרחק בין דבריי לבין מה שהמבקר מייחס לי הוא אפוא רב. הברחת תושבים צפונה באש תותחים אינה הרג ילדים. ובאשר לאינתיפאדה, צה"ל אכן שינה או את הוראות הפתיחה באש. ביוני 2002 הציג הפרקליט הצבאי הראשי, מנחם פינקלשטיין, את המטרייה המשפטית שנפרסה מעל צה"ל ואפשרה את פעולותיו, שכללו ירי ללא הגבלה. ביקורת שיפוטית על הרג אנשים, כשהמציאות מוגדרת כ"עימות מזוין", אכן שונה ממצב המוגדר כאינתיפאדה או התקוממות. את זה אמר הפרקליט הצבאי הראשי, ואני מביא את דבריו (עמ' 172). בין זה לבין הטענה הקשה שהמבקר מטיח בי אין דבר וחצי דבר, והיא מלמדת מן הסתם פחות על ספרי ויותר על המבקר ועל ביקורתו.

מקורות

מוריס, ב' (2003). קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי. תל אביב: עם עובד.
 שטיינברג, מ' (2008). עומדים לגורלם: התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007.
 תל אביב: ידיעות אחרונות.

Sheffer, G., & Barak, O. (2013). *Israel's security networks: A theoretical and comparative perspective*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.